

Kiss Éva: Területi szerkezetváltás a magyar iparban 1989 után

Studia Regionum sorozat, Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2010, 223 oldal

Mosolyogtató naivitás vagy „intra Hungariam non est vita”¹ típusú köldöknéző borongás azt feltételezni, hogy a rokon szakterületek egymás iránti gyanakvása, egymás elutasítása, de legalábbis ignorálása, a határok féltékeny őrzése kizárólag magyar sajátosság.

A regionális tudományok, a gazdaságföldrajz és a közgazdaságtudomány közötti „vilongások” Ron Martin csipős hangvételű, mindazonáltal rendkívül alapos és informatív tanulmánya tette közismertté (Martin [1999]). Martin sorra veszi, hogy Krugman [2003/1991] új gazdaságföldrajza és Porter [1990] klasztervizsgálatai óta, ki mindenki csodálkozott rá a tér jelentőségére a nemzetközi közgazdászszakma legnagyobb nevei közül.² Áttekintése végén megállapítja: „A kifinomult matematikai apparátus használata ellenére, a földrajzosok számára nincs igazán újdonság az új gazdaságföldrajz tudományos megállapításaiban, a gyakorlati alkalmazhatóság szempontjából a megállapítások triviálisak [... amit művelnek, az] összességében se nem új, se nem földrajz.” (Martin [1999] 67. o.)

Martin intellektuális knock-outnak szánt cikke valójában olyan sérelemre kívánt ütős rípszót adni, amely nem egyedül a „földrajzosokat” érinti. Stigler már 1984-ben megfogalmazta, hogy a közgazdaságtudomány „imperialista” tudomány: behatol a társtudományokba (szociológia, pszichológia, politikatudomány, kulturális antropológia, társadalomföldrajz stb.), kisajátítja problémafelvetéseiket, és mivel a kisajátított kérdésekre a válaszokat a saját formalizált módszereivel kívánja megadni, ezzel gyakorlatilag a maga képére formálja, bekebelezi ezeket a tudományterületeket. Az imperializmus vádjának megalapozottságáról és az ellene való védekezés szükségességéről indított vita változatlan heveséssel folytatódik immár jó negyedszázada.³

A másik oldalról a közgazdászszakma is a határok egzakt definiálását tartaná szükségesnek, amikor az absztrakt matematikai modellektől tisztes távolságot tartó, eklektikus megközelítésű⁴ gazdaságföldrajzi és regionálistudomány-elemzéseikben a „földrajzosok” közgazdasági tényezőket helyeznek nagyító alá és tálnak leíró módon.⁵

¹ © Radnóti Sándor. Tamás Gáspár Miklós búcsúja a liberalizmustól című írásában Radnóti [2010] ezt a szellemes hasonlatot használja a magyar provincializmus bírálóinak egyik alaptípusára. Honunk barbár közállapotainak jó néhány ostromozója „... egyetemlegesíti elutasító véleményét, s szinte megfordítja a magyar provinc ős jelszavát, mondván, hogy *intra Hungariam non est vita*.” (63. o.)

² Martin [1999] – korántsem kimerítő – felsorolásában: Paul Krugman, Michael Porter, W. Brian Arthur, Robert Barro, Xavier Sala-i-Martin, Barry Eichengreen, Olivier Blanchard, Lawrence Katz, Anthony Venables, Danny Quah. (Fájóan hiányzó név: John H. Dunning).

³ Stigler [1984], lásd erről: Lazear [2000]; Mäki [2009]; Mäki–Marchionni [megjelenés alatt].

⁴ Durantón–Rodríguez-Pose [2005] a földrajzosokat virágról virágra szálló pillangókhöz hasonlította, akik a meglátogatott virágok legízesebb részeit szippantják fel.

⁵ Durantón–Rodríguez-Pose [2005] a két szakma fő ütközési területének a publikációkat tartja. Még a két megközelítés közötti szinergiát erősíteni hivatott folyóiratokban is – mint a Journal of Economic Geography – a beadott kéziratok „másik oldalról” érkező lektori véleményei egyfelől a teoretikus és módszertani megalapozottság hiányát kifogásolják, és „tudománytalan, leíró jellegű értekezésként” utasítanak el kéziratokat, másfelől az „életidegen eredményeket” kárhoztatják, vagy épp azt fogalmazza meg, hogy „kifinomult módszertannal banális következtetésekre” jut a kézirat szerzője.

A határok kijelölése ugyanakkor főként azért megoldhatatlan, mert a feltett kérdések, a kutatási témák nagyon sok átfedést mutatnak. Például mind a társadalomföldrajz, mind a regionális tudományok, mind a közgazdaságtan klasszikus, örökzöld kérdése, miként magyarázhatjuk, hogy a gazdasági tevékenységek (és azok eredményei) olyannyira egyenlőtlenül oszlanak meg a térben? Mindegyik diszciplína a maga szemüvegén keresztül vizsgálja, hogy milyen centripetális és centrifugális erők befolyásolják a telephelyválasztást. Milyen hatások nyomán sűrűsödnek, illetve terülnek szét egyes gazdasági tevékenységek?

A *par excellence* „földrajzos” Kiss Éva nemrég megjelent könyvét (az absztrakt matematikai modellektől ugyan tisztos távolságot tartó) közgazdászként olvasva, gondoltam végig a közgazdászok és a földrajzosok közötti jól ismert, de egy-egy szakfolyóirat külön száma⁶ megjelenését követő újra és újra fellángoló vitát.

A könyv a magyar ipar területi szerkezetét alakító folyamatokat, illetve magát az ipari szerkezetváltást tekinti át a piacgazdaságra történő áttérést követően. Az elemzés a térszerződés több különböző szintjén mutatja be az átalakulást. Madártávlatból (makroszinten) a térszerkezet módosulását, az ipari tengelyek eltolódását követhetjük nyomon. Az elemzések gerincét a megyei szint képezi, de érdekes és informatív ábrákat láthatunk az ipari parkok és a klaszterek földrajzi megoszlásáról is. A könyv utolsó (de önmagában a terjedelem egynegyedét kitevő) fejezete pedig a lokális szint (Budapest és néhány kiemelt regionális centrumváros) iparának és iparterületeinek átalakulásával foglalkozik.

A monográfia négy fejezetből áll. Elsőként az olvasó rövid áttekintést kap arról, hogy miként jelenik meg az ipari szerkezetváltás témaköre a társadalomföldrajz és a regionális tudományok nemzetközi és hazai szakirodalmában. Felvonulnak a nagy témák: a tradicionális és új ipari terek, a rozsdáövezetek újrahasznosítása, az ipar jelentősége a dezindusztrializáció korában; a fordizmus válsága és a posztfordista ipari termelés stb. A fejezet végén a szerző néhány bekezdést szentel az iparföldrajz kutatási témaköreinek átalakulásának. A napjaink új technológiái és a transznacionális vállalati tevékenység által meghatározott üzleti környezetben szükségszerű, hogy a földrajzi vizsgálatok homlokterébe is az új kornak megfelelő témakörök kerüljenek: „hálózatok, beágyazottság, tőkeáramlás, flexibilis specializáció, új ipari körzetek, versenyképesség, tudásgazdaság, high-tech ágazatok, ipari innováció stb.” – sorolja a szerző (16. o.). Annál is inkább, mivel „egy újabb, ám talán sokkal kiterjedtebb területi szerkezetváltással nézünk szembe az iparban. Ez az 1970-es, 1980-as években a centrum- és perifériaterületek között lezajlottakkal ellentétben már sokkal kevésbé látható, mert az ipari és egyéb cégek, intézmények közötti széles és szoros kapcsolati háló által formált.” (uo.)

Az olvasó ezután azzal a várakozással lapoz tovább az ipar területi elhelyezkedésére ható tényezőket elemző második és a térszerkezet változásait bemutató harmadik fejezethez, hogy a továbbiakban a szerző e kapcsolati hálóval foglalkozik. Azt vizsgálja majd, hogy a gazdasági szereplők a piacgazdaságra történő áttérést követően gyökeresen megváltozott társadalmi-gazdasági kapcsolatai milyen hatást gyakoroltak az ipari térszerződésre. A szocializmus hálózatainak felbomlásával, szétzilálódásával (*Blanchard–Kremer* [1997]) milyen új hálózatokba tagozódtak be a gazdasági szereplők, és ez milyen változásokat hozott az ipari tér szerződésében? Miként alakult a külföldi tőke helyi beágyazódottsága, kialakultak-e a rugalmas szakosodás által meghatározott új ipari terek? Létrejötték-e dinamikus klaszterek (*Szanyi* [2008])? Az első fejezetben szereplő irodalomáttekintés egyik kulcsfogalmával (fordizmus válsága) feltéve a kérdést, kialakultak-e posztfordista terek, tudásteremtő régiók (*Lengyel* [2003]), kreatív iparágakra szakosodó nagyvárosok. Mi volt mindebben a hazai intézmények, gazdaságpolitikák szerepe?

⁶ Például *Antipode*, Vol. 33. No. 2.; *Environment and Planning*, Vol. 37. No. 10.

A várakozások csak részben teljesülnek. Kiss Éva könyve nem ezeket az új, hanem a hagyományos iparföldrajzi témákat tárgyalja: szemléletes kartográfiai módszerekkel mutatja be a fontosabb iparágak területi megoszlását és annak átalakulását, az ipari parkok és a klaszterek földrajzi elhelyezkedését, a külföldi tőke arányát stb. Megyei rangsorokat állít fel, és áttekinti az ipar jelentőségének megyei szintű változásait. Elemzi a legfontosabb mutatókat, az ipari termelés és a foglalkoztatás adatait, az iparvállalatok számának és méretbeli megoszlásának dinamikáját; láncindexeket számol, és bázisévhez viszonyítva is ábrázolja az ipari szerkezetváltás dinamikáját megyénként.

Megállapítja, hogy míg 1989 előtt az ipar egy északkelet–délnyugat irányú tengely mentén sűrűsödött: a középhegységek mentén, a nyersanyagok és energiahordozók útvonalában koncentrált, a piacgazdaságra történő áttérés, a külföldi tőkebeáramlás és az új hálózatokba való betagozódás nyomán ez a tengely a kilencvenes évek közepére elfordult. Az új tengely északnyugat–délkelet irányban húzódik. A kétezres években ugyanakkor Heves és Borsod megye M3-as autópálya közeli részeiben az ipari termelés jelentősége újra erősödött, így mára a hazai ipari termelés területi szerkezete ismét az 1989 előtti „iparosodott észak–kevésbé iparosodott dél” duális területi struktúrájára kezd hasonlítani.

Közgazdász számára a fenti folyamatok leírásánál érdekesebb a második, az ipar területi elhelyezkedésére ható fontosabb tényezőket és a telephely-választási szempontokat áttekintő fejezet azon megállapítása, hogy sem az ipari parkok, sem a klaszterek, de még az autópályák sem jártak automatikus és mindenütt egyforma mértékű regionális gazdaságfejlesztő következményekkel. A parkok egy részébe gyéren települtek be befektetők, volt, amelyik meg is szűnt, vagy éppen lakóparkot hoztak létre a helyén. A klaszterek nem működnek a tankönyvi paramétereknek megfelelően, a szereplők sokszor csak a klasztercímmel járó fejlesztési források elnyerésére koncentráltak, de valódi együttműködés, tudásáramlás nemigen volt/van közöttük.

Közgazdász képzettségű olvasó a Goodhart-törvényre asszociál. Charles Goodhart, a Bank of England tanácsadója, a London School of Economics tanára 1975-ben fogalmazta meg a törvényét.⁷ Társadalomtudósok megfigyelték, hogy bizonyos mutatók meghatározott statisztikai értéke „jót jelent” (gazdasági fejlettségre utal), ilyen például, ha a munkanélküliség alacsony, vagy esetünkben, ha az autópálya-hálózat/iparipark-hálózat sűrű. Mihelyt azonban a gazdaságpolitika fontos mutatónak kiáltja ki az adott indikátort, és megpróbálja befolyásolni annak értékét, csökken az adott mutató és a gazdasági fejlettség közötti kapcsolat szorossága.

A könyv negyedik (záró) fejezete a budapesti ipar szerkezetváltozását helyezi nagytér alá, és hasonlítja össze vidéki nagyvárosok, illetve néhány más főváros (Tokió, Helsinki, Varsó) tapasztalataival. A fejezet vizsgált témái értelemszerűen: a dezindusztrializáció, a hagyományos ipari területek rehabilitációja és újrahaznosítása; a funkcióváltás, illetve az ipar újraerősödése. A szerző hosszabb-rövidebb tanulmányutakat tett az említett fővárosokban, interjúkat készített városi vezetőkkel, városfejlesztési szakemberekkel. Vizsgálja a várostervezés-városfejlesztés tudatosságát, összehasonlítja a koncepciókat, eredményeket és a korábbi fejezetekhez hasonló részletességgel elemzi az ipar lokális területi folyamatait.

A könyv végéről nagyon hiányzik egy összegző fejezet, amely eligazítaná a tényektől, adatoktól zsongó fejű olvasót – talán nem is arról, hová jutott a magyar ipar, hiszen mint olvashatjuk is: „az ipar területi szerkezete mindig csak egy »pillanatnyi« állapotot tükröz” (144. o.), hanem – arról, hogy hol tart éppen, mi jelent szűk keresztmetszetet, melyek a fő

⁷ Mihelyt a gazdaság- vagy társadalompolitika céljává egy társadalmi vagy gazdasági mutatószám befolyásolása válik, megszűnik annak információértéke – épp az, ami miatt korábban a gazdaságpolitika számára hasznos volt. Idézi: *Freeman–Soete* [2009] 583. o.

veszélyek és esélyek. Ezekre a kérdésekre részben választ kapunk a harmadik fejezetben, ahol a szerző felvázolja a hazai ipar területi fejlődésének optimista, utópikus, pesszimista és radikálisan pesszimista forgatókönyveit.

A megismerkedést ezekkel a forgatókönyvekkel az olvasóra bizzuk, de hogy egy kis normatív szemléletet is becsempészünk a pozitív megközelítésű könyv (értelemszerűen, hiszen földrajzos írta!) ismertetésébe: szögezzük le, a gazdaságpolitikának mindenfajta útfüggőség⁸ ellenére továbbra is óriási, ha úgy tetszik, új fejlődési pályát teremtő szerepe van. Az ipar térszerveződése összetett folyamat, a lokációs döntések eredményeként formálódó térszerkezet dinamikája nem ábrázolható egyértelműen a „nyugatról–keletre”, „keletről–még keletebbre” vektorokkal (lásd erről *Barta és szerzőtársai* [2008] vagy legutóbb az autóipar kapcsán *Pries–Dehnen* [2009]). Barta szavait idézve: „sehol sem zajlottak és zajlanak »tisztá« folyamatok: a dezindusztrializáció, a delokalizáció, az új innovatív ipar és a multinacionális vállalatok ipari beruházásai mindenütt egy időben, egymással párhuzamosan, egymást kiegészítve és keresztezve jelennek meg.” (*Barta és szerzőtársai* [2008] 18. o.).

Jól szervezett, konzekvens, a multinacionális vállalatok helyi beágyazódottságának ösztönzésére is odafigyelő ipar- és regionális fejlesztési politikával⁹ ugyanakkor befolyásolni lehet(ne), hogy ezeken az összetett folyamatokon belül mely elemek kerüljenek előtérbe.

Hivatkozások

- BARTA GYÖRGYI–CZIRFUSZ MÁRTON–KUKELY GYÖRGY [2008]: Újraiparosodás a nagyvilágban és Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 22. évf. 4. sz.1–20. o. http://www.rkk.hu/TET/2008_4/TET_2008_4.pdf.
- BLANCHARD, O.–KREMER, M. [1997]: Disorganization. *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 112. No. 4. 1091–1126. o.
- DOBRIŃSKY, R. [2007]: The Paradigm of Knowledge-Oriented Industrial Policy. *Journal of Industry, Competition and Trade*. Vol. 7. No. 3–4. 273–305. o.
- DURANTON, G.–RODRIGUES-POSE, A. [2005]: When Economists and Geographers Collide, or the Tale of the Lions and the Butterflies. *Environment and Planning A*, Vol. 37. No. 10. 1695–1705. o.
- FREEMAN, C.–SOETE, L. [2009]: Developing Science, Technology and Innovation Indicators: What We Can Learn from the Past. *Research Policy*, Vol. 38. No. 4. 583–589. o.
- KRUGMAN, P. [2003]: Földrajz és kereskedelem. Fordította: Szabó Judit. *Közgazdasági Kiskönyvtár, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest*.
- LAZEAR, E. P. [2000]: Economic Imperialism. *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 115. No. 1. 99–146. o.
- LENGYEL IMRE [2003]: Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon. JATE Press, Szeged.
- MÁKI, U. [2009]: Economics Imperialism. Concept and Constraints. *Philosophy of the Social Sciences*, Vol. 39. No. 3. 351–380. o.
- MÁKI, U.–MARCHIONNI, C. [m. a.]: Is geographical economics imperializing economic geography? *Journal of Economic Geography*, előzetes hozzáférés: 2010. június 6.
- MARTIN, R. [1999]: The New „Geographical Turn” in Economics: Some Critical Reflections. *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 23. No. 1. 65–91. o.
- MARTIN, R.–SUNLEY, P. [2006]: Path Dependence and Regional Economic Evolution. *Journal of Economic Geography*, Vol. 6. No. 4. 395–437. o.
- PORTER, M. E. [1990]: *The Competitive Advantage of Nations*. Macmillan, London.

⁸ Az útfüggőség gazdaságföldrajzi alkalmazásának alapos, filozófiai mélységű áttekintését adja *Martin–Sunley* [2006].

⁹ A posztindusztriális iparpolitika jellegzetességeiről lásd *Dobrinsky* [2007].

-
- PRIES, L.–DEHNEN, V. [2009]: Location Tendencies of the International Automotive Industry: ‘Footless Companies Going East And South’ or ‘Regionalisation of Value Chain Profiles’? *International Journal of Automotive Technology and Management*, Vol. 9. No. 4. 415–437. o.
- RADNÓTI SÁNDOR [2010]: Tamás Gáspár Miklós búcsúja a liberalizmustól. Megjelent: *Radnóti Sándor: Az egy és a sok*. Jelenkor, Pécs, 63–74. o.
- STIGLER, G. [1984]: Economics. The Imperial Science? *Scandinavian Journal of Economics* Vol. 86. No. 3. 301–313. o.
- SZANYI MIKLÓS [2008]: A versenyképesség javítása együttműködéssel: regionális klaszterek. Napvilág Kiadó, Budapest.

Szalavetz Andrea

Szalavetz Andrea az MTA Világgazdasági Kutatóintézetének tudományos főmunkatársa.